

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 394.332(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/4.20>

Боян-Гладка С.П.

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Кліщ О.Л.

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

ТРАДИЦІЙНІ СПОСОБИ ЗБИРАННЯ ВРОЖАЮ В ЗЕМЛЕРОБСЬКІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ ЕТНОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ БОЙКІВЩИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Стаття присвячена вивченню традиційних способів збирання врожаю в землеробській культурі українців, на прикладі етнографічного району Бойківщини. Проаналізовано особливості використання знарядь праці під час весняно-польових робіт, технологічні прийоми жнив та косовиці, послідовність формування обжинкових обрядів. Особлива увага приділена символічній функції першого та останнього снопів, пісенної та ритуальної складової жнив, що відобразило єдність господарської діяльності та духовної культури. Висвітлено цикли землеробського року, яким були характерні певні традиційні обряди: на весну припадали сімба, влітку – обжинки і косовиця, восени – збір врожаю. У цих традиційних звичаях простежуються релікти давнього землеробського культу, що з часом видозмінилися у народно-християнську традиційну обрядовість.

Висвітлено землеробський цикл в українців Карпатського регіону, який був не лише системою господарських дій, а цілісною моделлю традиційного світогляду. Для бойків робота на землі уособлювала не тільки виращування землеробських культур, а духовне спілкування з природою, вияв поваги до праці предків і підтримання гармонії між людиною, світом та сакральним порядком.

Визначено, що в основному на Бойківщині тривалий час переважали традиційні знаряддя праці – серп, коса, граблі, вила, мотика та дерев'яний плуг, які забезпечували сталу, хоча й трудомістку, систему обробітку землі, зберігаючи давні форми аграрної культури регіону. Це свідчило про культурну значущість традиційних інструментів, які поколіннями передавалися в родині і були невіддільною частиною місцевої господарської культури.

Розглянуто трансформації традиційних практик у першій половині ХХ ст., пов'язані з соціально-економічними, політичними і технологічними змінами, а також роль пам'яті та усної традиції у збереженні землеробського світогляду. Цей процес супроводжувався також зміною побутових ритмів. Якщо раніше час початку жнив визначався за природними ознаками й церковним календарем, то з появою виїздів на сезонні заробітки, трудова організація ставала більш індивідуалізованою. Водночас старше покоління продовжувало зберігати у пам'яті обрядові дії як частину родинної традиції – особливо у віддалених гірських селах Турківщини, Сколівщини, Долинищини, де зберігалася відносна ізольованість від зовнішніх впливів.

Стаття носить наукову цінність для етнології, історії та культурології, адже показує взаємозв'язок між господарською практикою, обрядовістю та світоглядною системою сільського населення України.

Ключові слова: Бойківщина, традиційна культура, обрядовість, знаряддя праці, жнива, збирання врожаю, обжинки, землеробський світогляд.

Постановка проблеми. Проблема вивчення господарської діяльності в гірському Карпатському середовищі, зокрема етнографічного району Бойківщини у традиційній культурі українців відіграє вирішальну роль у збереженні зв'язку сьогодення з минулим. Традиційна землеробська культура українців є одним із найважливіших виявів матеріального та духовного життя. Саме землеробство протягом століть визначало ритм господарського року, соціальну організацію громади, систему звичаїв, вірувань та обрядів. В Україні особливе місце посідає етнографічний район – Бойківщина, який зберіг чимало архаїчних елементів у традиційній господарсько-обрядовій культурі українців Карпатського регіону.

Серед головних складових традиційного землеробського циклу бойків неабияке місце посідали жнива – період збирання врожаю, що супроводжувався комплексом господарських дій, магічних практик, звичаїв і ритуалів. У цих звичаях поєднувалися практичні навички та сакральне осмислення праці, спрямоване на забезпечення родючості землі та добробуту родини.

У контексті глобалізаційних процесів і втрати традиційних форм господарювання особливо важливо простежити, як матеріальні та духовні аспекти сільськогосподарської праці відображали світогляд українців, формували систему символічних значень і забезпечували спадкоємність культурних традицій.

Перед нами стоїть завдання: проаналізувати землеробський цикл у бойківській традиційній культурі; визначити основні способи збирання врожаю та їх технологічні особливості; охарактеризувати обрядовість і символіку, пов'язані з завершенням жнив; висвітлити трансформацію традицій під впливом соціально-економічних змін першої половини ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика часто висвітлювалась в контексті традиційного хліборобського циклу українців у працях багатьох дослідників – І. Франка, Ф. Колесси, М. Зубрицького, а в новітній період – С. Килимника [5], К. Кутельмаха [8], С. Павлюка [4], В. Конопки [7], Ю. Пуківського [12], С. Боян [1] та ін. У їхніх студіях аналізувалися різні аспекти землеробських звичаїв і обрядовості, однак специфіка локальних форм, зокрема бойківських, залишилася менш висвітленою.

Основною джерельною базою даного дослідження слугували респонденти старшого покоління з території східної частини Бойківщини. Дане дослідження є мало дослідженим, уперше

було проведено систематичний аналіз вивчення традиційної землеробської культури та способів збирання врожаю.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження традиційних способів збирання врожаю у землеробській культурі бойків кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. на основі етнографічних та історіографічних джерел.

Наукова новизна теми полягає у необхідності комплексного аналізу традиційних способів збирання врожаю на Бойківщині, поєднання їх з традиційними віруваннями та ритуалами. Саме в цьому поєднанні господарського і сакрального виявляється особливість бойківського світогляду, його здатність синтезувати практику і духовність.

Виклад основного матеріалу. Землеробство попри скотарство в традиційній культурі бойків становило основу їхнього господарського та духовного життя. Усупереч складним природно-географічним умовам – гірський рельєф, незначна кількість орних земель, короткий вегетаційний період – хліборобство залишалося головною формою економічної діяльності населення. У системі господарства воно поєднувалося з тваринництвом, полюванням, лісовими промислами, проте обробіток землі визначав річний календар, господарські цикли та духовно-обрядову сферу життя бойків.

Слід зауважити, що землеробський рік у бойків розпочинався ранньою весною, коли господарі виходили «на першу оранку», після обрядових дій, що мали забезпечити добрий врожай. Весняна оранка, сівба, догляд за посівами, жнива і завершення польових робіт становили замкнений цикл, що втілював у собі уявлення про безперервність життя, оновлення природи та людської праці [3, с. 114].

У світоглядній системі бойків земля виступала священною субстанцією – «годувальницею», яку слід було шанувати, не порушувати її спокою без потреби, не плювати на неї, не копати лопатою без молитви. Такі уявлення відображалися в численних прислів'ях і приказках: «Земля – мати, всіх годує», «Хто шанує ниву, того і нива шанує» [9, арк. 5]. В основі цих поглядів лежало архаїчне відчуття єдності людини й природи, яке формувало тип традиційної аграрної культури.

Зазначимо, що землеробська діяльність бойків мала виразно колективний характер. Особливо, важливою була допомога односельців під час господарських робіт: сівби, «оранки», жнив, копання картоплі. Така форма спільної праці носила назву «толока», яка поєднувала господарську доцільність і морально-етичні норми взаємодопомоги,

що зміцнювали громаду [2, с. 116]. Після завершення спільної роботи влаштовували гостину, співали пісень, дякували господареві – це мало символічне значення, сприяючи соціальній і духовній єдності [7, с. 1018].

Така календарна послідовність робіт визначала соціальний ритм громади: у певні періоди «всі йшли на поле», а в деякі – «ніхто не рушав, бо свято» [12, с. 98]. Таким чином, господарська робота поєднувалася з релігійно-обрядовими приписами, які регулювали життя людини в гармонії з природними циклами.

На Бойківщині праця на землі мала сакральний вимір. Перед початком сівби або жнив господар здійснював коротку молитву, благословляв поле хрестом чи освяченою водою, а перші снопи збіжжя присвячували Богові та святим покровителям урожаю – святому Юрію, Іллі, Спасу, Богородиці. Як зазначили респонденти, бойки «вірили, що без Божого благословення й найкраща нива не виродить» [10, арк. 10].

Сакралізація землеробського циклу проявлялася також у системі заборон, зокрема не можна було працювати у релігійні свята, не дозволялося «виносити зерно з хати після заходу сонця», «викидати соломі без молитви» тощо [11, арк. 2]. Ці табу відображали прагнення зберегти рівновагу між людиною, природою та духовним світом.

Особливе значення мала пісенна культура, що супроводжувала всі етапи польових робіт, відображали не лише процес праці, а й емоційний стан громади, вдячність землі, переживання за врожай. Через фольклор відтворювалася своєрідна філософія хлібороба – віра в те, що праця і молитва є єдиними засобами добробуту.

У традиційних звичаях зберігалися релікти давнього аграрного культу, що з часом трансформувалися у християнсько-народну обрядовість. Так, перший вихід у поле супроводжувався обрядом, який полягав у окропленні ниви свяченою водою, а завершення жнив – урочистим плетінням вінка, який зберігали в хаті до наступного року [1, с. 109].

У традиційному господарстві бойків велику роль відігравали жнива, що становили найважливіший і найвідповідальніший період аграрного року. Від їх своєчасного та вмілого проведення залежав добробут родини на цілий рік. За спостереженнями М. Зубрицького, підготовка до жнив розпочиналася ще задовго до виходу в поле: господар лагодив коси, серпи, жорна, готував мотузки для в'язання снопів, а господиня дбала про гостину після жнив [2, с. 35].

Початок жнив носив обрядовий характер, зокрема, у час першого виходу у поле господар ставав на межі, хрестив ниву, промовляв коротку молитву: «Боже, поможи зібрати хліб, аби й на другий рік уродив!» [1, с. 110]. У деяких селах Турківщини та Долинщини господиня брала з собою освячену свічку або гілку верби з Вербної неділі – як оберег від негоди та лиха.

Основними знаряддями під час жнив були серп і коса, що вживалися залежно від виду збіжжя і території. На гірських полях, де ґрунти були кам'янистими, а ділянки невеликі, частіше жали серпом, бо косити було складно. У передгірських селах поширеним було косіння з одночасним підбиранням колосків на граблі або «горстку».

Жінки переважно жали руками – брали стебла в жменю (горстку), клали їх долі колосками в один бік, а чоловіки в'язали їх у снопи (так звані «сніпки», «копи»). Кожен десятий або дванадцятий сніп формував «копу» – невелику піраміду з 12 снопів, яку залишали на полі для підсушування. За словами респондента, «бойки дбали, аби копи стояли рівно, бо криво зложені віщували нещастя чи втрату врожаю» [9, арк. 10].

Під час жнив велике значення приділяли погоднім умовам. У зв'язку з чим існувало чимало народних прикмет: «Не коси при місяці, бо буде половина втраченого», «Як роса – добрий знак для хліба» [10, арк. 9]. Це свідчать про уважне спостереження за природою, що було важливо в умовах гірського клімату.

Особливе місце в бойківській традиції посідав перший сніп («зажинок»), який вважався «первістком землі». Його жала найстарша жінка в родині або господиня дому, промовляючи молитву й хрестячи ниву. З першого снопа іноді виймали кілька колосків, клали за образи – «щоб Бог благословив на добрий урожай і щасливий рік».

Не менш важливим був останній сніп («обжинковий», «дід» або «борода»). Його урочисто жали іноді з піснями, перев'язували червоною стрічкою або перевеслом, прикрашали квітами, васильком, барвінком [8, с. 207]. Його приносили до господи з обрядовими словами:

«Несем діда до хати, щоб у хаті був хліб багатий!»

«Діда» ставили на покуті або під образами на Різдва, а потім обмолочували разом із зерном нового врожаю – для «переводу сили». Такий звичай, за спостереженнями С. Килимника, мав символічний зміст, він уособлював завершення річного циклу та забезпечував неперервність хліборобського кола [5, с. 103].

Жнива супроводжувалися цілою системою невеликих ритуалів. Не можна було залишати поле «голим», адже варто було б залишити кілька незібраних колосків «на долю птахам» або «на Божий хліб». У деяких бойківських селах закінчивши жнива, тричі обходили ниву, хрестилися і співали жниварських пісень, у яких поєднували подяку землі, Богові та господареві.

Фольклор цього періоду мав яскраво емоційний характер. Як відзначав Ф. Колесса, у бойківських жниварських піснях «поєднано величання праці з поетизацією хліба як символу життя» [6, с. 43].

Після збору врожаю снопи перевозили до клуні, де відбувалася молотба. Спершу це робили ціпами, пізніше – молотарками, які з'явилися в міжвоєнний період. Однак навіть після поширення механічних засобів бойки дотримувалися традицій: перший мішок зерна завжди освячували у церкві, а решту змішували з «дідовим» – щоб «не перевелася Божа сила в хлібі».

Серед зернових культур на Бойківщині було поширено жито, ячмінь й овес зберігали в коморах або дерев'яних скринях («клубнях»), а борошно – у полотняних мішках, з написаними крейдою хрестами, що мало захисну функцію [4, с. 112].

Отже, традиційні способи збирання врожаю в бойківській землеробській культурі поєднували високу господарську раціональність і глибоку сакральність. Кожен етап жнив – від першого зрізаного колоска до обмолоту – мав символічне наповнення, яке забезпечувало гармонію між людиною та природою, працею і вірою. Ця єдність матеріального й духовного є одним із визначальних елементів бойківської культурної спадщини.

Завершення жнив на Бойківщині супроводжувалося особливо урочистими обрядами, які відображали подяку землі за врожай, сакралізацію праці та відчуття завершення річного землеробського циклу. Цей комплекс звичаїв загалом в українців, відомий під назвами «обжинки», «спасівка», «завершки», поєднував у собі елементи давніх аграрних культів із християнською традицією вдячності Богові за плоди землі.

У бойківській традиції обжинковий вінок і останній сніп («дід») мали сакральне значення, яка символізувала безперервність життя й родючості. «Діда» зберігали до Різдва, а на Святий вечір клали під стіл або біля дідуха – як вияв пошани до предків та «охорону дому від лиха». Так, за спостереженнями С. Килимника, «у символіці дідуха втілювалася віра селянина в колообіг життя, у нерозривний зв'язок між працею, родом і землею» [5, с. 109]. Ці атрибути виконували роль

посередників між світом людей і світом природи, уособлюючи родючість, домашній добробут і сакральну силу землі.

Обжинки виконували роль колективного ритуалу, який підкріплював згуртованість громади, зміцнював почуття взаємоповаги й спільної відповідальності за працю. У цьому виявлялася типова для бойків система традиційних цінностей – любов і пошана до праці, родини, громади та святості землі.

За своєю суттю обжинки були «переходом» від одного господарського року до іншого, моментом символічного підбиття підсумків і спільної вдячності. Таким чином, обряд завершення жнив у бойківській традиції відображав цілісну систему світогляду, у якій поєднувалися господарська доцільність, сакральна символіка та колективна етика. Обряд «обжинок» виступав не лише як форма подяки землі, а й як акт оновлення спільноти, духовного очищення та підтвердження безперервності життя. Через пісню і святковий ритуал бойки підтверджували найвищу цінність хліба як дару Божого й символу добробуту народу.

У період першої половини ХХ ст. відбулися суттєві трансформації у традиційній аграрній культурі українців, зокрема й бойків. Ці зміни були зумовлені як внутрішніми соціально-економічними процесами, так і зовнішніми політичними впливами. Більшість бойківських сіл залишалася малоземельною. Це зумовлювало збереження ручних методів обробітку та жнивування. Проте вже у міжвоєнний період відчутним став вплив економічних і технічних змін: поширення фабричних знарядь праці (коси, грабель, возів із залізними ободами), зростання ролі орендованих або спільних молотарок, поява перших сільськогосподарських машин.

Політичні події також мали прямий вплив на зміни у способах збирання врожаю. Після Першої світової війни частина господарств переживала економічний тиск, що змушувало селян продавати частину врожаю для сплати податків і послаблювало «толоку».

У першій половині ХХ ст. зберігалася основна послідовність польових робіт, однак їхнє символічне наповнення поступово зменшувалося. Найрадикальніші зміни відбулися наприкінці 1930-х – у 1940-х рр., із входженням Галичини до складу Радянської України. Політика колективізації докорінно змінила не лише економічну, а й культурну структуру села. Примусове об'єднання селян у колгоспи призвело до знищення традиційних господарських осередків, розпаду родинних

форм праці, втрати персональної відповідальності за врожай. Деякі обрядові елементи перейшли у сферу родинної традиції або місцевих звичаїв, які стали носіями культурної тяглості, що дозволила вже у другій половині XX – на початку XXI ст. відродити окремі обжинові дійства в етнографічних та музейних практиках.

Отже, XX ст. стало періодом поступового занепаду традиційної системи збирання врожаю серед бойків, відбулася значна втрата обрядово-символічного характеру землеробського комплексу. Проте елементи давньої традиції збереглися у фольклорі, звичаєвості та родинній пам'яті, що свідчить про стійкість аграрного світогляду як основи бойківської культури.

Висновки. Традиційна система збирання врожаю в землеробській культурі бойків є важливим складником загальноукраїнської хліборобської традиції, що формувалася впродовж багатьох століть. Її основою виступала гармонійна єдність господарської доцільності, колективної праці та

сакрально-обрядового змісту. Для бойківського середовища, з його несприятливими природно-кліматичними умовами, збирання врожаю було глибоко символічною подією, що відображала світоглядні уявлення про циклічність життя, взаємозв'язок людини й природи, роль праці у збереженні космічної рівноваги.

Дослідження показало, що кожен етап жнивварського циклу мав обрядовий супровід – від зажинків до обжинок, у якому виявлялися архаїчні форми аграрного культу. Перший і останній снопи, пісенна традиція, толоки та допомога були не лише практичними елементами господарства, а й знаками духовної культури. Через них формувалася українська нація, де праця сприймалася священним дійством, а земля – як жива істота, здатна «відповідати» на людське ставлення. Збереження та вивчення традицій має не лише історико-етнографічне, а й сучасне культурно-освітнє значення, адже вони сформували підґрунтя ідентичності українців та відтворюють живий зв'язок людини з землею.

Список літератури:

1. Боян С.П. Аграрні мотиви у весняно-літній календарній обрядовості бойків. *Вісник Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Серія історія*. Вип. XV. 2009. С. 107–114.
2. Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта. Матеріали до історії галицького села. Вступна розвідка і акти ч. I–LIII (з планом). *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. Т. 70, кн. 2. 1906. С. 114–167.
3. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів у тижні і до рокових свят / *Записки у Мшанці Староміського повіту і по сусідніх селах. Матеріали до українськоруської етнології*. Львів, 1900. Т. 3. С. 34–60.
4. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат у 4-х томах / за ред. С. Павлюка. Львів, 2006. Т. II. 812 с.
5. Килимник С. *Український рік у народних звичаях в історичному освітленні*. Т. 2. Весняний цикл. Вінніпег, 1959. 254 с.
6. Колесса Ф. Людові вірування в с. Ходовичах Стрийського повіту. *Етнографічний збірник*. Львів. № 5. 1898. С. 43–48.
7. Конопка В. Оранка та сівба ярих злакових культур: обрядовий аспект (на матеріалах Південно-Західного історико-етнографічного регіону України). *Народознавчі зошити*. № 5. 2015. С. 1017–1027.
8. Кутельмах К. Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків. *Полісся України*. Вип. 2. Львів. 1999. С. 207–211.
9. Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 1.10 Арк.
10. Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2,15 Арк.
11. Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 29. 2 Арк.
12. Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині : монографія. Львів, 2015. 312 с.

Boian-Hladka S.P., Klishch O.L. TRADITIONAL HARVESTING METHODS IN THE AGRICULTURAL CULTURE OF UKRAINIANS OF THE ETHNOGRAPHIC DISTRICT OF BOYKIVSHCHYNY (LATE 19TH – FIRST HALF OF 20TH CENTURY)

The article is devoted to the Study of traditional methods of harvesting in the Agricultural culture of Ukrainians, using the Example of the Ethnographic region of Boykivshchyna. The features of the use of tools during spring field work, technological methods of harvesting and mowing, the sequence of the formation of

harvest rituals are Analyzed. Special attention is paid to the Symbolic function of the first and last sheaves, the song and ritual component of the harvest, which reflected the unity of economic activity and spiritual culture. The cycles of the agricultural year, which were characterized by certain traditional rituals, are highlighted: sowing fell in the spring, harvesting and mowing in the summer, and harvesting in the fall. In these traditional customs, relics of the ancient agricultural cult are traced, which over time transformed into folk-Christian traditional rituals.

The Agricultural cycle of the Ukrainians of the Carpathian region is highlighted, which was not only a system of economic actions, but a holistic model of the traditional worldview. For the Boykos, work on the land represented not only the cultivation of agricultural crops, but also spiritual communication with nature, a manifestation of respect for the work of their ancestors and the maintenance of harmony between man, the world and the sacred order.

It was determined that for a long time, mainly in the Boyko region, traditional tools of labor prevailed – a sickle, a scythe, a rake, a pitchfork, a hoe and a wooden plow, which provided a stable, albeit labor-intensive, system of land cultivation, preserving the ancient forms of agrarian culture of the region. This testified to the cultural significance of traditional tools, which were passed down in families for generations and were an integral part of the local economic culture.

The transformations of traditional practices in the first half of the 20th century, associated with socio-economic, political and technological changes, as well as the role of memory and oral tradition in preserving the agricultural worldview, are considered. This process was also accompanied by a change in everyday rhythms. If earlier the time of the beginning of the harvest was determined by natural signs and the church calendar, then with the advent of trips for seasonal earnings, labor organization became more individualized. At the same time, the older generation continued to preserve in memory ritual actions as part of family tradition – especially in remote mountain villages of Turkiv, Skoliv, Dolyna regions, where relative isolation from external influences was preserved.

The article is of scientific value for Ethnology, History and Cultural studies, as it shows the relationship between economic practices, rituals and the worldview system of the rural population of Ukraine.

Key words: Boykivshchyna, traditional culture, rituals, tools of labor, harvest, harvesting, harvesting, agricultural worldview.

Дата надходження статті: 20.11.2025

Дата прийняття статті: 09.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025